

A nagyhatalmak és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása

A Habsburg Birodalom életébe a nagyhatalmak kétszer avatkoztak be döntő módon. 1849-ben amikor megmentették a felbomlástól, majd 1918-19-ben, amikor kimúlását segítették elő. Az 1849-es aktorok közül Oroszország jutott döntő szerephez. A dinasztikus szolidaritás jegyében, valamint a forradalmi hullám továbbterjedésétől, s ennek rendjén saját multietnikus birodalmának a dezintegrálódásától tartva a cári félretette a dunai birodalom ukránok lakta területeire – Kelet-Galiciára, Bukovinára, Kárpátaljára – vonatkozó expanzív igényeit, s a Habsburgok megsegítésére rendelte hadseregét. Nagy-Britannia és Franciaország katonailag ugyan nem avatkoztak be, ám passzivitásukkal egyértelműen azt jelezték, hogy a Habsburg Birodalom fennmaradását az európai hatalmi egyensúly szempontjából elengedhetetlennek tartják. „Ausztia – mondotta volt ezzel kapcsolatban Palmerston, későbbi brit miniszterelnök 1849-ben – Európa közepén fekszik, [s mint ilyen] a jótalan terjeszkedés gátja egyfelől, az invázió akadály a másfelől. Európa politikai függetlensége és szabadsága ... Ausztriának mint európai nagyhatalomnak a fenntartásához és integritásához van kötve; ezért bármi, ami közvetlenül vagy közvetve arra irányul, hogy gyöngítse vagy megbénítsa Ausztriát, vagy még inkább, hogy elsőrendű hatalmi helyzetét egy másodrangú állam szintjére szállítsa le, olyan szerencsétlenség Európára nézve, amelyet minden angolnak kötelessége megelőzni és elhárítani”.¹

Az 1849 utáni 60-70 évben a Monarchia megítélése Szentpétervárott, Londonban és Párizsban egyaránt megváltozott. Azzal, hogy az 1854-55-ös krími háborúba a Habsburgok a törökök, illetve a nyugati hatalmak oldalán avatkoztak be, és 1854-ben ideiglenesen megszállták a dunai fejedelemségeket, elveszítették Oroszországban bizalmát. Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupálásával s még inkább 1908-as annektálásával Bécs és Szentpétervár viszonya végletesen megromlott. A balkáni erőegyensúly ezzel ugyanis a Monarchia javára és Oroszország rovására tolódott el. Az annexió ténye Londonban és Párizsban is csökkentette az 1879-ben egyébként is a Német Császársággal szövetségre lépett Monarchia kedvező megítélését. A dunai állam kiegyensúlyozó stratégiai szerepéhez fűződő feltevések veszítettek relevanciájukból azért is, mert a birodalom belső viszonyait súlyos feszültségek tették kiegyensúlyozatlanná. Nemcsak a szlávok – elsősorban a csehek és a horvátok – föderalizmus iránti vágya maradt kielégítetlen, hanem a század első évtizedében a birodalom két privilegizált nemzetének, a

¹ Idézi Arday Lajos: Térkép csata után Magyarország a brit külpolitikában 1918-1919. Budapest, 1986. Magvető 8.

németnek és a magyarnak a kapcsolata is megromlott. A háború előtti években a nyugati világban ezért divattá vált a Monarchiát is – az Oszmán Birodalomhoz hasonlóan – „Európa beteg emberének” nevezni.

Az I. világháborút – mint általában a háborúkat – területekért vívták. A Monarchia déli – tiroli, isztriai és dalmáciai – területeire Olaszország, a többire Szerbia tartott igényt. Erdélyt és a csatlakozó részeket ugyanakkor Románia követelte. Hadba lépésük, illetve háborús erőfeszítéseik fejében az antant hatalmak ezeket a területeket 1915-16-ban Olaszországnak, Szerbiának és Romániának ígérték. Az ellenséges nagyhatalmak közül a Monarchiával szemben közvetlen területi igényeket csak Oroszország támasztott. A régi múltra visszatekintő orosz expanziós terveknek megfelelően Pétervár a Monarchia keleti, ukránok és ruszinok lakta tartományait igényelte. A lengyelek lakta galíciai részeket ugyanakkor egy Oroszországon belüli autonóm Lengyelországhoz kívánta csatolni.

Az Osztrák-Magyar Monarchia maradék, Lengyelország, Nagy-Románia és Nagy-Szerbia közé ékelődött területeinek jövőjét illetően a cári diplomácia kezdetben bizonytalankodott. Közvetlenül a háború kitörése előtt és után maga a cár többször nyilatkozott olyan értelemben, hogy Ausztria-Magyarország aligha élheti túl azokat a területi áldozatokat, amelyekre a háború végén majd rákényszerül.² Ugyanígy gondolkodott a politikai és katonai vezetés számos tagja is. „Ausztria-Magyarországot az orosz célokot szolgáló államokra kell felosztani” – vélekedett például a vezérkar főnöke, Alekszej nagyherceg.³ Az orosz diplomácia irányítója, Szazonov külügyminiszter ugyanakkor egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat tett. A szövetséges államok követeinek 1914. szeptember 14-én arról beszélt, hogy a Habsburg Birodalmat a háború után három tagállamból, Ausztriából, Csehországból és Magyarországból álló királysággá kell alakítani. Paléologue francia nagykövettel 1915. január 1-én viszont azt közölte, hogy „Ausztria-Magyarországot darabjaira kell bontani”.⁴ A különböző megközelítések és belső viták eredője 1916-ra végül a teljes felosztás, illetve „új nemzeti államok” szervezésének elfogadása lett. Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia közül Oroszország elsősorban az utóbbit kívánta szoros kötelékkel magához láncolni. Vazallus-státusnál több és jobb azonban Magyarországra sem várt volna.

Az 1917-es forradalmak, illetve Oroszország háborúból való kiválása megmentették Kelet-Közép-Európát az orosz befolyásolástól. Az igazságot osztó leendő győztesek közül csak a nyugati szövetségesek, Nagy-Britannia és Franciaország maradtak talpon, valamint az 1917-ben hozzájuk csatlakozott Egyesült Államok.

Oroszországtól eltérően a nyugati szövetségesek a háború első szakaszában nem rendelkeztek kikristályosodott és végleges állásponttal a Habsburg Birodalom jövőjéről. A nemzeti elvnek eleinte csak ott és annyiban tettek

² Hajdu Tibor: A cári Oroszország hadi céljai Magyarországgal szemben az első világháborúban. In: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Szerk. Romsics Ignác.* Budapest, 1995. Teleki Alapítvány, 30-31.

³ Idézi Merrit Abeash: *War Aims toward Austria-Hungary: The Czechoslovak pivot.* In: *Russian Diplomacy and Eastern 1914-1917.* Ed. By Henry I. Roberts. New York, 1963. 96.

⁴ Maurice Paléologue: *A cárak Oroszországa az első világháború alatt.* Budapest, 1982. 126.

engedményt, ahol és amennyiben az az erőviszonyok megváltoztatása szempontjából kézzelfogható előnyöket kínált. Ilyen volt például a szerbek és a románok esete, míg az olaszoknak számos olyan területet is odaígértek, amelyeket etnikai érvekkel nem, illetve csak igen kis mértékben lehetett aláátmasztani.

Pontosan ez a bizonytalanság tükröződött abban az 1916 augusztusában készült és az ősz folyamán a miniszterelnök által is jóváhagyott titkos dokumentumban is, amelyben a brit Külügyminisztérium szakértői először tettek átfogó javaslatot a győzelem utáni európai területi rendezésre. Ez a tervezet Nagy-Britannia „legnyilvánvalóbb érdekének” Európa keleti felében a „germán hatalmak” és Oroszország befolyásának az ellensúlyozását, valamint területi terjeszkedésük korlátozását tartotta. „Ebből a célból – szögezték le a brit külpolitikusok -, valamint az általános tartós rendezés érdekében szem előtt kell tartaniuk a nemzeti elvet és az ésszerű gazdasági szempontokat...” A memorandum szerzői nem zárták ki, hogy a szövetségesek esetleg „megmentik” az Osztrák-Magyar Monarchiát, ahogy tették ezt 1849-ben is. Valószínűbbnek és kívánatosabbnak azonban azt a „föregatókönyvet” tartották, amely szerint a háború után a birodalom „a nemzetiségeknek szabad teret adó elképzeléseknek megfelelően” elemeire bomlik. A Brit Birodalom stratégiai érdekeinek szempontjából mindenekelőtt egy erős délszláv föderáció létrehozását vélték elengedhetetlennek Belgrád központtal, mivel ez „gátat képezhet a kelet felé irányuló német előrenyomulás útjában”. A Monarchia maradék területein a Németország részeként elképzelt Ausztria, a független Magyarország és Románia, valamint a független vagy esetleg a délszláv államhoz, illetve az orosz égisz alatti Lengyelországhoz kapcsolódó Csehország osztoztak volna.⁵ Ugyanilyen szellemben tájékoztatta Balfour külügyminiszter 1917 áprilisában a hadba lépésre készülő amerikaiakat kijelentve, hogy „Az Osztrák-Magyar Birodalom helyén három állam alakulna: Csehország, Magyarország és Ausztria.” Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezzel párhuzamosan a Monarchia belső korszerűsítéssel, demokratizálással és föderalizálással összekapcsolt konzerválásának koncepciója is tovább élt. Maga Lloyd George miniszterelnök például 1917. február 10-én úgy nyilatkozott, hogy „bár szövetségeseink, azaz a románok, a szlávok, a szerbek és az olaszok oldalán kell állnunk, politikánk nem a teljes felosztás politikája”.⁶ Egy év múlva, 1918. január 4-én pedig a kabinet olyan döntést hozott javaslatára, hogy „szövetségeseink jogos igényei teljesítésének függvényében úgy érezzük, hogy Ausztria-Magyarországnak olyan helyzetben kell lennie, amelyből hatékony befolyást tud gyakorolni Délkelet-Európára”.⁷

A háború első felében bizonytalanodott a francia kormánypolitika is, sőt inkább a Monarchia fenntartását, semmint teljes felszámolását tartotta kívánatosnak. Erre utal Maurice Paléologue, pétervári követ egyik 1915 eleji jelentése, amelyben az orosz külügyminiszterrel folytatott eszmecserejéről számolt be. Jelentésének kulcsmondata így hangzott: „Ausztria kérdése az egyetlen, amellyel kapcsolatban nézetkülönbségre kell felkészülnünk az orosz kormánnyal szemben. Mindaddig,

⁵ Public Record Office, London, Cabinet 29/1.

⁶ Wilfried Fest: *Peace or Partiton. The Habsburg Monarchy and British Policy 1914-1818*. New York, 1978, 60.

⁷ Public Record Office, London, Cabinet 23/5, 14-15.

amíg létezni fog Németország és Olaszország, Ausztria fenntartása az érdekünk”. Philippe Berthelot, aki a vezető francia diplomaták közül legkevésbé rokonszenvezett a Monarchiával, s mellesleg Eduard Benešnek is közeli barátja volt, 1916. augusztus 8-án a cseh légió felállításával kapcsolatban azt ajánlotta külügyminiszterének, hogy „nincs még itt az ideje, hogy döntsünk Bohémia sorsáról”. S végül hivatkozhatunk a francia békejavaslatok kidolgozásának a céljával felállított bizottság (*Comité national d'études sociales et politiques*) 1916-os ajánlására is. Hosszú és heves vita után ez a testület végül úgy foglalt állást, hogy Franciaországnak nem az Osztrák-Magyar Monarchia megszüntetése, hanem föderalizálása az érdeke.⁸

Arra nézve, hogy ennek a föderalizált Monarchiának pontosan hogyan is kellene kinéznie, a franciák 1917 folyamán több tervezetet is készítettek. Ezek közül az egyik legkonceptiózusabb a francia vezérkar szakértőinek éleslátását dicséri. Ha a Habsburg Birodalom – hangsúlyozta az 50 oldalas összeállítás – egyszerűen elemeire bomlik, akkor valójában csak Németország dolga válik könnyebbé, hiszen a tengeri kijárat nélküli és egymásra féltékeny független kis államok valósággal versengeni fognak nagy szomszédjuk kegyeiért. A teendő és a jelszó tehát nem „delenda Austria!” hanem „constituenda Austria!” – éspedig független és demokratikus nemzeti államok társulásának a formájában, de továbbra is a Habsburgok jogara alatt. Az új birodalom négy nemzeti és egy multietnikus területi egységből állt volna: Ausztriából, Bohémiából (morva és cseh területek Szlovákia nélkül), „Kis-Magyarországból”, Horvátországból (a birodalom horvát, szlovén, szerb és dalmát területei), valamint Erdélyből. Régi birtokállományából a Monarchia elveszítette Bukovinát, amelyen Románia és Oroszország, valamint Galiciát, amelyen Lengyelország és Oroszország osztozott volna. Az Olaszországnak és Szerbiának tett 1915-ös ígéreteket a memorandum csak részben javasolta beváltani. Itália megkaphatja Tirolt és Goriziát, de Isztriát és Észak-Dalmáciát nem, mert ezek a területek létfontosságúak a Monarchia számára. Még nagyobb hibának tartotta volna a szerző a kulturálisan olyannyira különböző délszláv területek egyetlen állammá formálását. Szerbia megkapta volna Montenegrót, Bosznia-Hercegovinát és Dél-Dalmáciát Cattaróig, de a Monarchia integráns és túlnyomóan katolikus délszlávok lakta területeit nem. „Háromévi háború után – fejeződik be az anyag – ideje többet gondolni magunkra és kevesebbet másokra; a dicső békét, melyet Franciaország olyannyira kiérdemelt, nem szabad késleltetni olyan részletkérdésekkel, mint a szerbek vagy a románok többé kevésbé intranszigenz követelése!”⁹

A vezérkar és más konzervatív-royalista körök Monarchia-barát elképzeléseit a radikális-szabadgondolkodó – részben szabadkőműves – körök természetesen hevesen támadták. Ők Beneš és Masaryk érveit visszahangozva a Monarchia teljes széttörését követelték.¹⁰ Erőfeszítéseiket azonban egyelőre nem

⁸ Edith Marjanovic: *Die Habsburger Monarchie in Politik und öffentlicher meinung Frankreichs 1918-1918*. Wien, Salzburg, 1984, 3-56.

⁹ Archives Diplomatiques, Paris. Guerre 1914-1918. Autriche-Hongrie. Vol. 151 La situation politique en Autriche-Hongrie et ses conséquences. 23.07. 1917.

¹⁰ Lásd erre részletesen Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország széttörölése*. Budapest, 1990. Minerva, Atlantisz, Medvetánc. 272+352.

koronázta siker. A francia kormánypolitika 1917 végéig vonakodott kimondani a döntő szót a dunai birodalom jövőjéről.

Az Egyesült Államok szempontjából Európa s különösen A Duna-medence természetesen sokkal kisebb jelentőséggel bírt, mint Franciaországból vagy Nagy-Britanniából nézvést. Az azonban, hogy egyetlen európai hatalom vagy szövetségi rendszer sem lehet olyan erős, hogy hatalmát az egész kontinensre kiterjessze és ezáltal világhatalmi pozíciókra tehesen szert, az amerikai külpolitikának éppen olyan axiomatikus érvényű alapelve volt, mint a britnek. „Nem engedhető meg, hogy Németország nyerje meg ezt a háborút, de még az sem, hogy kiugorjon” – állapította meg Robert Lansing amerikai külügyminiszter már 1915. július 11-én tehát több mint két évvel az amerikai hadba lépés előtt. A vita tehát az Egyesült Államokban sem a stratégiai célról, hanem inkább arról folyt, hogy ez a stratégiai cél – a kontinentális erőegyensúly helyreállítása és Németország sakkban tartása – hogyan és milyen eszközökkel érhető el, illetve biztosítható. Ismeretes, hogy Wilson elnök 1918. január 8-i 14 pontos békeprogramjában nem a Monarchia széttröszkölése, hanem csak a széles körű nemzetiségi autonómia mellett kötelezte el magát. Az amerikai béke-előkészítő bizottság közép-európai referense ennek alapján még 1918 áprilisában is a Monarchia 5 tagállamból álló konföderációvá alakításáról készített tervezetet. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy maga Lansing sohasem osztotta ezt a koncepciót. Naplójában 1918. január 10-i dátummal ugyanis ez áll: „Úgy vélem, hogy az elnöknek fel kell adnia ezt az elgondolást, és a birodalom területén új államok felállítását, illetve Ausztria és Magyarország szétválasztását kell támogatnia. Meggyőződésem, hogy ez az egyetlen biztos módja annak, hogy a németek európai hatalmának véget vessünk. Úgy vélem, fontolóra kell vennünk egy lengyel, egy cseh és talán egy rután állam felállítását. Ezután következne Horvátország, Szlovénia, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina, Montenegro és Szerbia egy államban történő egyesítése. Szintén meg kellene fontolni az erdélyi románok Romániához csatolását, és az olasz tartományokét Olaszországhoz. Végül, hogy a feldarabolás teljes legyen, az Osztrák Birodalmat és a Magyar Királyságot is szét kellene választani. Ezek a független államok a német ambíciók áthidalhatatlan akadályai lennének”.¹¹

A Monarchia jövőjével kapcsolatos nyugati bizonytalankodásnak 1917 végén és 1918 első felében három esemény vetett véget. Az első a második orosz forradalom, illetve az 1918 márciusában megkötött breszt-litovszki béke volt. A nyugati szövetségesek ezzel elvesztették legfontosabb keleti partnerüket, s egyben szembesültek a jövő Mitteleurópájának keleti körvonalaival. A Breszt-Litovszkban kodifikált kelet-közép- és délkelet-európai *neue Ordnung* lényege az orosz Birodalom Nagy Péter uralkodása óta megszerzett nyugati területeinek elszakadása, s e területeken német irányítás vagy ellenőrzés alatt álló nemzeti államoknak a létrehozása volt. A második új fejlemény a Monarchia új uralkodójával folytatott különbéke-tárgyalások botrányos befejeződése volt 1918. április 12-én. Annak közzététele, hogy Ausztria kész lett volna elismerni Elzász-Lotharingia

¹¹ Tarasovics Sándor: Amerikai béke-előkészületek az I. világháború alatt és tervek egy új Magyarországról. In: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 1995, 65-70.

Franciaországhoz csatolását, IV. Károlyt lehetetlen és Németországgal szemben még kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta. A harmadik pedig a Német Birodalom és a Monarchia közötti hosszú távú politikai, katonai és gazdasági együttműködést előirányzó egyezmény aláírása volt 1918. május 14-15-én. Washingtonban, Londonban és Párizsban ez utóbbit egyaránt úgy értelmezték, hogy Monarchia immár végérvényesen Németország járszalagjára került, s azt a kiegyensúlyozó szerepet, melyre sokan még 1917-1918-ban is alkalmasnak találták, a jövőben semmiképpen sem lesz képes betölteni. Lord Hardinge brit külügyi államtitkár 1918. május 23-i feljegyzésében ez a felismerés így jelent meg: „Ausztria leválasztására tett minden kísérletünk kudarccal végződött. A két császár találkozója – úgy tűnik – a német kötelék még szorosabbra fűzését eredményezte. Tovább kell folytatnunk a harcot, s mindazt, amit tehetünk: bátorítani az alávetett népeket, hogy lázadjanak fel a német-magyar uralom ellen”.¹²

1918 tavaszától ezért a vitakérdés többé nem az volt az antanthatalmak politikusai között, hogy megmarad-e a Monarchia vagy sem, hanem az, hogy hol húzódnak a birodalom helyén létrejövő új államok.

A szövetségesek először – 1918. június 3-án – Lengyelország függetlenségének támogatásáról adtak ki közös nyilatkozatot. Ez már Wilson elnök januári pontjaiban és a francia és a brit vezetők ez idő tájt elhangzott beszédeiben is említést nyert. A lengyelek, akik Napóleon bukása óta oly sokszor kísérelték meg visszaszerezni függetlenségüket, s oly reménytelenül bíztak a nyugati segítségben, Oroszország bukásának köszönhetően most végre megkapták a remélt és elengedhetetlen támogatást. 1918 tavaszán és nyarán Franciaország azt követelte szövetségeseitől, hogy Lengyelország mellett Csehszlovákia és Jugoszlávia függetlenségéről is adjanak ki közös nyilatkozatot, s a leendő délszláv emigráns bizottságokat is kormányként ismerjék el. Anglia kivárása s a leendő délszláv államban riválist sejtő Olaszország merev ellenállása miatt Franciaország ezt a célját 1918 nyaráig nem érte el. Június 29-én Párizs így egyedül ismerte el a Masaryk és Beneš vezette párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot mint a cseh és a szlovák nemzet hivatalos képviselőjét, és a leendő csehszlovák állam kormányának bázisát. Hasonló lépésre Anglia augusztus 9-én, az Egyesült Államok pedig csak szeptember 3-án szánta el magát. Olaszország tiltakozása miatt Jugoszlávia hasonló nyilvános elismerésben a háború befejezéséig nem részesült. Ez azonban nem változtatott azon, hogy Lengyelországgal, Csehszlovákiával és Nagy-Romániával együtt egy nagy délszláv állam is a szövetségesek békecéljai között szerepelt.¹³ A részletkérdések részben Párizsban, a békekonferencia asztalánál, részben az érdekeltek egymás közötti helyi háborúinak az eredményeként dőltek el.

Az 1919-20-as Párizs környéki békék eredményeként az Osztrák-Magyar Monarchia helyén négy önálló állam, Ausztia, Magyarország, Csehszlovákia és Jugoszlávia jött létre. A birodalom egykori területeiből rajtuk kívül Lengyelország, Románia és Olaszország részesült még. Az új államokat, illetve államhatárokat konstituáló békeszerződések deklarált elve a nemzeti önrendelkezés volt. Ez

¹² Arday Lajos: *i.m.* 66.

¹³ Kalervo Hovi: *Cordon sanitaire ou barrière de l'Est ?* Turku, 1975. 129-131.

azonban olyan mértékben egészült ki más – gazdasági, stratégiai és sokszor pusztán területszerző – szempontokkal, hogy a régió új állami konfigurációja annyira sem felet meg a nemzeti-etnikai elvnek, mint amennyire azt a néprajzi-demográfiai adottságok lehetővé tették volna. Ebből is adódott, hogy alig több mint 20 évvel az első világháború befejeződése után máris kezdetét vette a második.